

РОЗДІЛ 2

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ: МЕТОДОЛОГІЯ І ПРАКТИКА

УДК 911.2

СТРАТЕГІЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

В. П. Воровка

geofak_mgpi@ukr.net

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь*

Географічні (фізико-географічні, суспільно-географічні, економіко-географічні) дослідження морських акваторій і приморських територій України має важливе наукове, екологічне та соціально-економічне значення. Моря і приморські смуги виступають неодмінною складовою розвитку економіки держави, підвищення її екологічного, соціального та економічного потенціалів. Особливо це стосується акваторії Азовського моря та прилеглих до неї територій Українського Приазов'я.

Неодмінною складовою України як морської держави є Азовське море й його особливості (мілководність акваландшафтів, інтенсивна циркуляція вод, висока динаміка берегів, низька солоність води, значне біологічне різноманіття та висока біологічна продуктивність) вирізняють його серед більшості морів світу. Важливою складовою є також приморське господарство. Формування місцевих громад та підвищення їх ролі підвищує актуальність таких досліджень.

Саме цей напрям наукових географічних досліджень має стати ключовим на південному сході України. Як показує європейський досвід, заклади вищої освіти здійснюють наукові дослідження переважно в межах регіону свого розташування. Це дозволяє дослідити певні процеси чи явища зі значною деталізацією і, крім того, регіональний підхід є зручнішим, доступнішим та економічно вигіднішим. Те ж саме стосується Українського Приазов'я. Історично склалося так, що в Україні жоден з закладів вищої освіти не досліджує сучасних географічних проблем Азовського моря та його узбережжя. Тільки деякі з викладачів геолого-географічного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова та їх послідовники досліджують берегові процеси в Азовському морі завдяки створеній у свій час школі берегознавства В.П. Зенковича. Однак і їхні дослідження зі значною долею умовності можна назвати комплексними, оскільки здійснюються опосередковано.

Важливим є об'єднання зусиль географів освітніх закладів, прилеглих до Азовського моря (Мелітополь, Бердянськ, Маріуполь), причому не тільки вчених закладів вищої освіти, але й активних вчителів разом з учнями в рамках

діяльності Малої академії наук. Очевидно, що Мелітополь тут має стати організуючим началом. Зручне географічне положення, потужний колектив географів, належна матеріально-технічна база, можливості і потенціал студентів дають усі можливості стати не тільки регіональним, але й загальнодержавним центром дослідження Приазов'я та Азовського моря. І необхідно це рішуче доводити. Найголовнішою умовою розвитку географічних досліджень у Приазов'ї має стати їх комплексність та всебічність.

Сучасний рівень досліджень Азовського моря та прилеглої до нього суші, на жаль, не може задовольнити потреби суспільства і держави в організації раціонального природокористування, а в умовах анексії Криму, і частини території Донецької області ця проблема ще більше загострилася. Відхід від України наукових установ АР Крим, зокрема Морського гідрофізичного інституту сьогодні ускладнив реалізацію розпочатих раніше моніторингових робіт, виконання наукових досліджень, збір та оперативний аналіз проблемних морських акваторій, оцінку природних ресурсів. Таким чином, сучасна система морських і приморських досліджень потребує перегляду, а найголовніше – формування чіткої концепції збору, накопичення та обробки сучасних даних про стан територій та акваторій в сферах державних інтересів Приазов'я.

Аналіз реалізованих у 2010-2015 рр. державних наукових програм з дослідження Азово-Чорноморського басейну показали, що дослідженню Азовського моря і Приазов'я було приділено обмаль уваги. В рамках підготовки та реалізації створеної зусиллями організацій Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України Програми морських досліджень України на період 2016-2021 рр. в рамках Морської доктрини України на період до 2035 року та своєї компетенції пропонуємо розвиток таких напрямів наукової активності географів:

1. Динаміка природних та антропогенних процесів у береговій смузі Азовського моря в умовах кліматичних, гідрологічних змін та зростаючого рівня антропогенного навантаження. Цей напрям включає:

- дослідження динаміки берегових геолого-геоморфологічних процесів;
- дослідження інтенсивності господарських видів діяльності, їх динаміки і впливу на берегову смугу та акваторію;
- вивчення динаміки рекреаційних процесів у береговій смузі та їх вплив на природні процеси і явища;
- дослідження рівня антропогенної перетвореності регіонів Приазов'я та тенденцій цих змін;
- дослідження тенденцій кліматичних змін у Приазов'ї та їх можливі наслідки;
- дослідження річкового стоку, його значення і ролі для морських геосистем;
- дослідження гідрологічних зв'язків частково відокремлених лиманів і лагун з акваторією Азовського моря.

2. Впровадження сучасних уявлень про значення, особливості, функції та природоохоронну діяльність в прибережній смузі Азовського моря до освітніх програм загальноосвітніх і вищих навчальних закладів. Протяжність берегів

Азовського моря становить близько 38% протяжності морської берегової лінії України. На Азовське море припадає 52% площі усього українського шельфу. Незважаючи на те, що в межах морської смуги зареєстроване максимальне біологічне різноманіття морських рослин і тварин, на теперішній час практично відсутня інформація з екологічних проблем Азовського моря України. Переважно така інформація отримується з російськомовних джерел, оскільки дослідження тієї частини Азовського моря носять системний характер.

3. Здійснення ревізії та картування морських природоохоронних територій України, оскільки більшість з них включає не тільки акваторії, але й наземну прибережну частину. Необхідні дослідження з метою обґрунтування переліку перспективних для розширення екологічної мережі водних об'єктів.

4. Створення міжвідомчого центру з вивчення Азовського моря та укладання відповідної програми його діяльності на найближче п'ятиріччя. Необхідність регулярних досліджень акваторії Азовського моря та прибережних територій підтверджувалася неодноразовими проявами надзвичайних ситуацій, що вимагали прийняття термінових рішень, зокрема:

- ізоляція Молочного лиману. Проблеми лиману гостро стоять вже понад півтора десятиліття. Але й дотепер відсутня чітка позиція щодо шляхів відновлення з'єднання лиману з Азовським морем. Зволікання призвело до різкого скорочення запасів піленгасу та інших промислових видів риби, що спричинило економічні збитки державі близько 75 млн. грн. на рік;

- забруднення нафтою акваторій моря в результаті морських аварій. У результаті катастроф відбувається вилучення нафти в акваторію Азовського моря. Від наукових установ очікували аналіз можливих наслідків для ландшафтів, флори та фауни, але оперативної інформації було недостатньо;

- регулярні скиди забруднюючих речовин в акваторію Азовського моря маріупольськими металургійними комбінатами «Азовсталь», інфільтрація рідких відходів через дамби шламосховищ, розташованих на узбережжі. Забруднення акваторій моря потребує оцінки масштабів впливу та розробки заходів з вирішення екологічних проблем;

- делімітація кордону між Росією і Україною в акваторії Азовського моря. Активна фаза переговорів відбувалася на початку 2000-х років і потребувала оцінки стану більшості компонентів екосистеми моря, в тому числі і біологічних ресурсів. Також стояли питання запасів газу на шельфі моря, оцінки рекреаційного потенціалу, економічного потенціалу портів, мереж;

- стрімке скорочення обсягів вилучення рибних ресурсів в Азовському морі. В кінці минулого та на початку сучасного століття в Азовському морі були зареєстровані найменші показники обсягів вилучення рибних ресурсів. Комплексне управління даними ресурсами потребує чіткого визначення запасів, стану кормових ресурсів, умов нересту та ін., що для Азовського моря не реалізується вже багато років;

- існування вздовж морського узбережжя України масштабного міграційного коридору птахів між Африкою та Євразією періодично спричиняє соціально-економічну напруженість завдяки переносу збудників хвороб (пташиний грип у 2005-2006 рр.). Необхідний постійний моніторинг.

Таким чином, географічні дослідження Українського Приазов'я є актуальними, необхідними і перспективними. Вони мають стати основою комплексних природничих досліджень регіону.

УДК 556.53:502.51(477.53)

РОЛЬ РІЧОК І РІЧКОВИХ ДОЛИН У ЛАНДШАФТНІЙ СФЕРІ ТА ЖИТТІ ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ Р. УДАЙ У СКЛАДІ ПИРЯТИНСЬКОГО НПП)

О. О. Давиденко

davidenkoo1eksandr15@gmail.com

кафедра географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, м. Полтава

С. М. Шевчук (наук. керівник)

S_Sevchuk@online.ua

кафедра географії та методики її навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, м. Полтава

У функціонуванні ландшафтної сфери Землі особливе місце займають річкові долини. Упродовж довго часу річки брали участь у формуванні сучасного образу ландшафтів планети. Річки та річкові долини, в тому чи іншому вигляді, є майже в усіх кліматичних поясах, вони стали головними осередками формування перших людських цивілізацій. На сьогоднішній день річки зберігають статус необхідних для існування людини природних об'єктів. Проте їхня роль поступово змінюється і на сьогоднішній день все частіше на основі річкових долин створюються природоохоронні об'єкти. Мета нашого дослідження полягає у визначенні сучасної ролі річкових долин як об'єктів господарського використання та територій для природоохоронної діяльності (на прикладі р. Удай).

Значення річок для живих організмів важко переоцінити. Уже сама вода є місцем проживання для багатьох тварин і рослин. Прісна річкова вода живить біоту, яка населяє річкову долину. Впадаючи в моря та океани, річки виносять туди велику кількість поживних речовин, завдяки яким підтримуються місцеві ланцюги живлення. Найбільша різноманітність біогеоценозів є характерною саме для річкових долин. Долини є своєрідними екологічними коридорами, уздовж яких пролягають основні шляхи міграції різноманітних рослин і тварин. У місцевому значенні перехідні межі виникають між річищем і заплавою або заплавою та надзаплатною терасою у формі водно-болотних територій. Це ареали багатьох видів аквальної флори та фауни.

Основні осередки розмаїття живої природи долини р. Удай знаходяться в межах Національного природного парку «Пирятинський», розташованого в північно-західній частині Полтавської області. Загальна площа НПП становить 12028,42 га, в тому числі 5555,14 га земель надано парку в постійне користування, а 6473,28 га земель включено до його складу без вилучення у